

УДК 049.32 + 811.161.2'366

ББК 81.41я20

У ЦАРИНІ МОРФОЛОГІЇ

О. Д. Ципердюк

Джочка І. Ф. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Схеми та зразки аналізу / Ірина Джочка. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 196 с.

Морфологія, за словами І. Вихованця, „здобуває гідне місце в теоретичних зацікавленнях мовознавців, тому що саме в ній укарбовано розмаїття й неповторні вияви мовної структури”. В українському мовознавстві після тривалого ігнорування морфологічної проблематики як незначущої з’явилося чимало досліджень, які демонструють нові граматичні концепції і творчі напрацювання в царині морфології. Показовою в цьому контексті є ґрунтовна праця „Теоретична морфологія української мови” І. Вихованця та К. Городенської (2004 р.), які зреалізували „двоє завдань – теоретичні пошуки в галузі граматики та оборона природної (неспотвореної!) стихії українського слова”. Заслуговують на увагу й інші мовознавчі розвідки, наприклад: „Теоретична граматика української мови. Морфологія” А. Загнітка (1996 р.), „Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови” В. Ожогана (1997 р.). До здобутків у галузі морфології належать і граматичні словники окремих частин мови. Так, Л. Алексієнко, І. Козленко створили двотомний „Грамматичний словник українських дієслів” (1998 р.), К. Городенська – „Грамматичний словник української мови: сполучники” (2007 р.), А. Загнітко, І. Данилюк, Г. Ситар, І. Щукіна – „Словник українських прийменників” (2007 р.).

Ґрунтовному вивченню і засвоєнню морфології сучасної української літературної мови, що є обов’язковою умовою фахової підготовки філологів, сприяють не лише теоретичні праці (у тому числі підручники), але й навчальні посібники практичного спрямування. За останні роки з’явилися окремі збірники вправ з морфології, зокрема навчальний посібник для самостійної

роботи „Українська практична морфологія” А. Загнітка, О. Важеніної, З. Омельченко, О. Шевчук (2006 р.), „Сучасна українська мова. Морфологія. Практикум” Н. Глібчук, У. Добосевич (2009 р.), „Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Збірник вправ” І. Джочки, О. Ципердюк (2010 р.).

Хочемо звернути увагу на ще одне навчальне видання – „Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Схеми та зразки аналізу” (2011 р.). Автором названої праці є доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ірина Федорівна Джочка, яка має багато публікацій із проблематики української морфології у вітчизняних і закордонних наукових виданнях. Попри студії зі словотвору, ономастики, діалектології, насамперед морфологія сучасної української мови є предметом наукових зацікавлень цього мовознавця. Тому поява рецензованого навчального посібника не випадкова. Він є частиною методичного забезпечення дисципліни „Сучасна українська літературна мова” (розділ „Морфологія”) й апробований у навчальній роботі зі студентами українського та польського відділень Інституту філології Прикарпатського університету.

Посібник позитивно виділяється на тлі подібних практичних видань з української морфології тим, що він повністю присвячений частиномовному аналізу. Зважаючи на обсяг (196 сторінок), це достатньо ґрунтовна праця.

Спочатку подано схеми та зразки морфологічного аналізу, які систематизовано відповідно до програми курсу морфології сучасної української літературної мови для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів.

Як позитив хочемо відзначити добру структурованість запропонованих схем, що дозволяє читачеві легко в них орієнтуватися. Вони детальні, враховують програму вишів, сучасні вимоги до змісту цього розділу. Так, у схемі розбору іменника під час характеристики морфологічних категорій роду, числа, відмінка передбачено вказати не лише те чи те граматичне значення, але й засоби вираження, інші його характеристики: „4. Рід: – чоловічий, жіночий,

середній (якщо належить до слів „спільного роду”, „подвійного роду”, „потенційного роду”, то вказати цю ознаку); – роду нема; – вказати, якщо є рід, як визначається: за семантичними ознаками, морфологічною будовою, словотвірними ознаками, за синтаксичними зв'язками з іншими словами в реченні. 5. Число: – одна, множина; – вказати, чи вживається в однині і множині, чи лише в однині (singularia tantum, одининий) або лише в множині (pluralia tantum, множинний); – засоби вираження (закінчення, наголос, чергування звуків, суфікс, аналітично – через зв'язки з іншими словами). 6. Відмінок: – називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний; – на яке питання відповідає; – прямий чи непрямий; – значення відмінка (суб'єктне, об'єктне, атрибутивне, обставинне, предикативне значення); – засоби вираження (закінчення, наголос, чергування звуків, суфікс, аналітично)” (с. 6).

Такими детальними є схеми аналізу й інших частин мови (як самостійних, так і службових). Наприклад, у морфологічному розборі прийменника інформаційно насиченими є такі пункти: „2. Яке значення і в сполученні з яким словом у реченні виражає: просторове, часове, причинове, мети, умови, способу дії, міри і ступеня, допустове, атрибутивне, об'єктне тощо. 3. Група за походженням: первинний, вторинний (відіменниковий, відприслівниковий, віддієприслівниковий). 4. Група за морфемним складом (будовою): простий, складний, складений” (с. 105). Ми підтримуємо цей спосіб додаткових коментарів у схемах як такий, що на практиці допомагає під час частиномовного аналізу швидко орієнтуватися, не звертатися щоразу до теоретичних праць.

У схемах передбачено й загальну характеристику синтаксичних, морфемних, словотвірних, фонетичних ознак, оскільки з ними пов'язаний вияв багатьох власне морфологічних особливостей словоформи. Вважаємо добрим те, що до схем морфологічного розбору прийменника й частки введено пункт „Синтаксична роль у реченні”, а сполучника й вигуку – „Пунктограма”. Загалом схеми аналізу службових частин мови та вигуків, запропоновані в

рецензованій праці, містять більше пунктів і є більш детальними, ніж ті, що подані в інших навчальних посібниках.

На наш погляд, такий підхід до морфологічного аналізу є добрим і привчає студентів робити ґрунтовний аналіз лексико-граматичних, морфологічних і синтаксичних ознак слів різної частиномовної належності, а також сприяє глибшому розумінню тих чи тих морфологічних явищ, значень, категорій. Погоджуємося з автором посібника в тому, що „детальний морфологічний аналіз” „уможливорює комплексне використання лінгвістичних знань і умінь”, „дозволяє використовувати морфологічний аналіз насамперед як ефективний засіб контролю та самоконтролю з метою узагальнення та систематизації знань” (с. 4).

„З навчальною метою” (с. 4), як зазначає І. Джочка, після схеми морфологічного аналізу кожної частини мови наведено зразки їх розбору. Вважаємо, що авторці справді вдалося дібрати для аналізу такі слова, які представляють „максимально можливу різноманітність вияву лексико-граматичних розрядів, граматичних значень, типів словозміни, синтаксичних функцій, перехідні явища в системі граматичних та лексико-граматичних категорій” (с. 4). Зрозуміло, що найбільшим числом словоформ репрезентовано центральні частини мови: іменник (19 словоформ) і дієслово (особові та родові форми – 24, інфінітив – 12, дієприкметник – 8, дієприслівник – 6, предикативні безособові форми на -но (-ено), -то – 5). У межах інших частин мови проаналізовано теж чимало словоформ: прикметників – 18, числівників – 18, займенників – 14, прийменників – 16, сполучників – 17, часток – 16, вигуків (звуконаслідувальних слів) – 19. Модальні слова та слова категорії стану як окремі частини мови не розглядаються, а натомість серед прислівників виділено ще модальні й предикативні, що відображає сучасні тенденції в морфології. Семантична і структурна різноманітність прислівників зумовила те, що їх охарактеризовано аж 30.

Наголошуємо на тому, що авторка не уникає складних випадків, які неоднозначно трактуються граматистами, бере на себе відповідальність їх аналізувати, особливу увагу звертає на перехідні явища в системі частин мови.

Рецензований посібник, пропонуючи такий великий спектр проаналізованих словоформ, допоможе зацікавленому студентові (або учневі гімназії) і в самостійній роботі, зокрема під час підготовки до семестрових і державних іспитів. Як правило, на підсумковому практичному занятті не завжди вдається детально проаналізувати велику кількість слів тієї чи тієї частини мови.

Передбачено й завдання для індивідуальної роботи (с. 133-171). У межах кожної частини мови представлено десять варіантів, кожен з яких містить по п'ять речень і відповідно по п'ять слів для морфологічного аналізу. Думаємо, вони допоможуть забезпечити диференційний підхід і зацікавлять насамперед викладачів і вчителів.

Завершують посібник підсумкові контрольні завдання, у яких запропоновано визначити частиномовну належність і зробити повний морфологічний аналіз виділених у текстах слів. Добре, що наведені тексти належать до різних функціональних стилів, є цікавими за змістом, мають виховний характер.

Згідно з вимогами до навчальних видань такого типу подано і список рекомендованої літератури, яку поділено на основну, додаткову й довідкову.

Необхідно підкреслити скрупульозність проведеної роботи. Це стосується й передання друкованим способом у зразках схем морфемного аналізу, фонетичної транскрипції. Справляє приємне враження своєю опатністю й зовнішній вигляд посібника.

Разом з тим можна висловити деякі побажання. У схемах аналізу не зашкодило б додати ще один пункт „Речення з аналізованим словом” і подати його першим. Аналогічно речення з виділеним для характеристики словом у зразках морфологічного розбору краще було б подати не перед аналізом, а під номером 1. Зважаючи на синтаксичну зумовленість багатьох морфологічних

категорій, без контексту буває зчаста неможливо правильно визначити те чи те граматичне значення (наприклад, відмінок іменних частин мови). На практиці у письмових роботах студенти зчаста це ігнорують і не подають речення, з якого взято слово для морфологічного аналізу.

Трапляються також деякі технічні недогляди. Так, у схемі аналізу прикметника (с. 19) порушено нумерацію (два рази подано цифру 11), під номерами 10, 11, 12, 13 передбачено відповідно „Спрощений морфемний аналіз (схема)”, „Спрощений словотвірний аналіз”, „З яким словом пов’язаний (вказати тип зв’язку; виступає головним чи залежним компонентом)?”, „Синтаксична роль у реченні”, а в зразках цю інформацію подано під іншими номерами. Подібно в зразку аналізу прийменника *за* (с. 110) пропущено номер 4 і відповідно збільшилася загальна кількість пунктів із дев’яти до десяти.

Загалом високо оцінюючи змістове наповнення схем, вважаємо, що дієслівну граматичну категорію стану можна було аналізувати не лише за концепцією В. Виноградова (виділяючи дієслова активного, пасивного, зворотного стану чи позастанові вербативи), але також відповідно до сучасних теорій (згідно з якими всі дієслова належать до активного чи пасивного стану). Оскільки авторка вибрала для аналізу складніший підхід, таке доповнення не становило би труднощів.

Попри висловлені зауваження, вважаємо, що навчальний посібник І. Джочки має велику практичну цінність, сприятиме узагальненню й систематизації теоретичних відомостей із морфології сучасної української літературної мови, допоможе практично оволодіти нею. Безсумнівно, він не залишиться поза увагою викладачів, учителів, аспірантів, студентів, учнів гімназій гуманітарного профілю й дозволить глибше збагнути українську морфологію.

Oksana Tsyperdyuk

IN THE FIELD OF MORPHOLOGY

Book review on: Dzhochka I. F. Suchasna ukrayins'ka literaturna mova. Morfolohiya: Skhemy ta zrazky analizu / Iryna Dzhochka. – Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2011. – 196 s.

Оубл.: Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Вип. 38–39. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету, 2013. С. 433–435.